

1980; Riyad 1401/1981) ve Muhammed Habîb el-Hile (bk. bibl.) yayımlamıştır. 3. *el-İstis'âd bi-men lakitü min şâlihî'l-ibâd fi'l-bilâd*. İbnü'l-Hanbelî'nin çağdaşı olan elli âlimin biyografisini içine alan eseri İhsan Abbas neşretmiştir (bk. bibl.). *el-İstis'âd*, müellifin çağdaşı olan İbnü'l-Adîm tarafından kaynak olarak kullanıldığı gibi (*Buğyetü't-taleb*, III, 1268, 1297; X, 4565) İbn Receb de *Kitâbü'z-Zeyl'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*'de eserden alıntılar yapmıştır. Kaynaklarda İbnü'l-Hanbelî'nin *Esbâbü'l-hadîs*, *el-İncâd fi'l-ci-hâd*, *el-Fuşûlû'l-müseccî'a*, *el-Makâmât* ve *Târîhu'l-vu'âz* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nâsihüddin İbnü'l-Hanbelî, *Kitâbü Akyise-ti'n-nebiyyi'l-Mustafa Muhammed* (nşr. Ahmed Hasan Câbir – Ali Ahmed el-Hatîb), Kahire 1393/1973, neşredenin girişi, s. 6-56; a.mlf., *Istihârâ-cü'l-cidâl mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (nşr. Muhammed Habîb el-Hile, *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, içinde), III, Mekke 1400, neşredenin girişi, s. 319-324; a.mlf., *el-İstis'âd bi-men lakitü min şâlihî'l-ibâd fi'l-bilâd* (nşr. İhsan Abbas, *Şezerât min kütübün mefkûde fi't-târîh*, içinde), Beyrut 1988, s. 177-205; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 248-249; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, s. 700-702; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, III, 1268, 1297; X, 4565; Ebû Şâme, *ez-Zeyl'ale'l-Ravzateyn*, s. 164; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 51-53; XXIII, 6-7; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 146; İbn Receb, *ez-Zeyl'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952-53 → Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 68-73, 198-201; II, 193-201; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VI, 297-298; Nuaymî, *ed-Dâris fi't-târîhi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, II, 65-71, 79-82, 116, 201; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecû'l-ahmed* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1997, IV, 209-216; İbn Tolun, *el-Kalâ'idü'l-cevheriyye fi't-târîhi's-Şâlihîyye* (nşr. M. Ahmed Dehmân), Dimaşk 1401/1980, s. 239-241; *Keşfü'z-zunûn*, I, 78; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 164-166; Orhan Çeker, "Ebû'l-Ferec eş-Şîrâzî", *Dîa*, X, 318-319; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", a.e., XV, 528.

FERHAT KOCA

İBNÜ'L-HANBELÎ, Radiyyüddin (رضى الدين ابن الحنبلى)

Ebû Abdillâh Radiyyüddin (Şemsüddin) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Haneî (ö. 971/1563)

Tarihçi, dil âlimi, edip,
şair ve fakih.

908 (1502) yılında Halep'te doğdu. Rebîa kabilesine mensuptur. Soyu, babasının anne tarafından dedesi olan fakih ve tarihçi Ebû'l-Velîd İbnü's-Şihne'ye ulaşır.

Kendisi Haneffiliği benimsemesine rağmen babası ve dedeleri Hanbelî olduğu için İbnü'l-Hanbelî'ye da Hanbelîzâde diye tanınır. Mehmed Süreyyâ Bey'in onu İbrâhîm el-Halebî'nin oğlu olarak göstermesi (*Sicill-i Osmânî*, IV, 116) doğru değildir. İbnü'l-Hanbelî ilk derslerini babasından aldı. Ahmed b. Hüseyin el-Bâkizî'den Kur'an ilimlerini, Abdurrahman b. Fahrûnîsâ ve Şehâbeddin Ahmed el-Hindî'den Arap gramerine dair bazı kitapları okudu. 929'da (1523) *Mişbâhu'd-dücâ fi harfi'r-recâ* adlı risâlesini Halep Kadısı Mîmarzâde'ye sundu ve 5 akçe vazife ile mükâfatlandırıldı. Daha sonra Ebüssuûd Efendi'nin "el-Kasidetü'l-mîmiyye"sini şerhedip kendisine gönderdi; bu şerhi beğenilerek rütbesi 10 akçe yükseltildi. 941'de (1534) Halep'te Muhammed b. Şa'bân ed-Deyrûtî'den hadis öğrenimi gördü ve icâzet aldı. Muhammed el-Hanâcîrî'den hesap, Veliyyüddin eş-Şîrvânî'den astronomi okudu. Halepli Mûsâ er-Resûlî'den belâgat, Burhâneddin İbrâhîm el-İmâdî'den çeşitli konularda ders aldı. 954 (1547) yılında gittiği hacdan döndükten sonra Dimaşk'a yerleşti. Aralarında Şeyhülislâm Mahmûd el-Belyûnî, Şeyhülislâm Şemseddin İbnü'l-Minkâr, Şeyhülislâm Kadî Muhibbuddin Muhammed b. Eyyûb ed-Dimaşkî ve Şeyh Şemseddin el-Esedî'nin de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Halep'te başmüderis olunca bütün vaktini ders vermek ve eser yazmakla geçirdi. Abdüllatif b. Abdülmü'min el-Ahmedî el-Horasânî el-Câmî adlı bir şeyhe intisap ederek hilâfet aldığını söyleyen İbnü'l-Hanbelî 13 Cemâziyelevvel 971'de (29 Aralık 1563) Halep'te vefat etti ve Şeyh Muhammed el-Hâtûnî'nin kabri yakınındaki Mekâbirüssâlihîn'de defnedildi.

Yetmiş aşkın Arapça eser kaleme alan İbnü'l-Hanbelî'nin kuvvetli bir hâfizaya ve muhâkeme gücüne sahip bulunduğu kaydedilmektedir. Kaynaklar kendisini ayrıca iyi bir şair olarak nitelendirmektedir. Şehâbeddin el-Hafâcî "inciden çiçek dizisi gibi bir nazmı olduğunu, onun yanında Sa'leb en-Nahvî'nin esâmisinin okunmadığını" belirtirken (*Reyhânetü'l-elibbâ*, I, 169) Atâî de şiirlerinden övgüyle söz eder. Necmeddin el-Gazzî ise İbnü'l-Hanbelî'nin şiirlerinin güzel sayılamayacağını söylemektedir (*el-Kevâkibü's-sâire*, III, 43).

Eserleri. 1. *Dürrü'l-habeb fi't-târîhi a'yânî Haleb*. 633 biyografiyi ihtiva eden eserde müellif, çağdaşı Halepli âlimlerle Halep'e dışarıdan gelen âlimlerden bahsetmektedir (nşr. Mahmûd el-Fâhûrî –

Yahyâ Zekî Ubâde, Dimaşk 1972-1974). 2. *ez-Zebed ve'd-darab fi't-târîhi Haleb*. 6 Rebîülâhîr 951 (27 Haziran 1544) tarihinde tamamlanan eser İbnü'l-Adîm'in *Zübdetü Haleb*'inden ihtisar edilmiş ve bazı küçük ilâvelerde bulunulmuştur (nşr. Muhammed Altuncî, Safât-Küveyt 1409/1988). 3. *İhbârü'l-müstefid bi-ahbâri Hâlid b. el-Velîd* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2718/4, vr. 35^b-40^a). 4. *el-Âşârü'r-refî'a fi me'âşiri Benî Rebî'a*. Müellifin mensup olduğu Rebîa kabilesinin tarihi hakkındadır (nşr. Abdülazîz Sâlih el-Hilâlî, Küveyt 1406/1985). 5. *er-Revâihu'l-ûdiyye fi medâihî's-Su'ûdiyye*. Ebüssuûd Efendi'nin menâkıbına da irdir (Princeton Ktp., nr. 4319). 6. *Udde-tü'l-hâsib ve 'umdetü'l-muâsib*. 954'te (1547) yazılmış olup İbnü'l-Hâim'in *Nüzhetü'n-nüzzâr fi şinâ'ati'l-gubâr*'ının şerhidir (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Felek-Riyâza, nr. 4301/1). Müellif, Şehâbeddin Ahmed b. Emîr el-Halebî ve Ebû'l-Hasan Ali el-Mevsîlî'nin de *Nüzhetü'n-nüzzâr*'a birer şerh yazdıklarını, ancak eserin bazı inceliklerini anlayamadıklarını belirtmektedir. 7. *Me'hâ'ilü'l-milâha fi mesâ'ili'l-misâha*. 955 Cemâziyelevvelinde (Temmuz 1548) tamamlanan kitap, İbn Kadî'l-Hümâmîyye el-Vasatî'nin *Gün-yetü'l-hüssâb fi 'ilmi'l-hisâb*'ının yer ölçümüyle (misâha) ilgili bölümünün şerhidir. Eserin 961 Ramazanında (Ağustos 1554) istinsah edilen nüshasındaki (Princeton Ktp., nr. 434) bir kayda göre, şerh müstensih tarafından 961 Zilkade-sinde (Ekim 1554) *Gün-yetü'l-hüssâb*'la birlikte müellifinden okunmuştur. Kitabın 972 (1564-65) istinsah tarihli bir nüshası da Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de kayıtlıdır (Felek-Riyâza, nr. 4301/2, vr. 56^b-73^b). 8. *Tezkiretü men nesîye bi'l-vasatî'l-hendesî* (İskenderiye el-Mektebetü'l-belediyye, Fünûn, nr. 177/1). 9. *Ref'u'l-hicâb'an kavâ'idî'l-hisâb*. Ebû'l-Latîf el-Haskefî'nin zihin hesabıyla ilgili *Muhtaşar*'ının şerhidir (Halep Ahmediyye Ktp. [bu nüsha için bk. İzzeddin et-Tenûhî, s. 90]; British Museum, Or., nr. 5821). 10. *Envârü'l-halek'alâ Şerhi'l-Menâr li'bn Melek*. Fıkıh usulüyle ilgili *Şerhu'l-Menâr*'ının hâşiyesi olup adı geçen eserin kenarında basılmıştır (İstanbul 1306, 1315). 11. *Hâşiye'alâ Şerhi'l-Lüb fi'l-uşûl*. Zekerîyyâ el-Ensârî'nin Tâceddin es-Sübkî'ye ait *Cem'u'l-cevâmî'i* ihtisar ettiği *Lübbü'l-uşûl* adlı kendi eserine *Gâyetü'l-vuşûl ilâ Lübbi'l-uşûl* adıyla yazdığı şerhin hâşiyesidir (Princeton Ktp., nr. 5452). 12. *Rabîtu's-şevârid fi halli's-*

şevâhid. İzzeddin ez-Zencânî'nin *el-İz-zî fi't-taşrif* adlı eserine Sa'deddin et-Tef-tâzânî'nin yazdığı şerhte yer alan örnek-lerin (şevâhid) şerhidir (nşr. Şa'bân Salâh, Kahire 1409/1989). 13. *Bahrü'l-'avvâm fimâ eşâbe fihi'l-'avâm*. Halk dilinde ge-çen ve galat sanılan bazı kelimeler hak-kında olup eser İzzeddin et-Tenûhî (bk. bibl.) ve Şa'bân Salâh tarafından (Kahire 1410/1990) yayımlanmıştır. 14. *Nûrû'l-insân fi'stikâki lafzi'l-insân* (nşr. Reşîd Abdurrahman el-Ubeydî, *Mecelletü'l-üs-tâz*, 1/3 [Bağdad 1980], s. 137-179). 15. *Kuḥlû'l-'uyûn en-nücl fi ḥalli mes'e-leti'l-kuḥl*. Nahivle ilgili olan eserin bir nüshası İskenderiye'de el-Mektebetü'l-Belediyye'de kayıtlıdır (Fünûn, nr. 177/2). 16. *Âkdü'l-ḥalâş fi naḳdi kelâmi'l-ḥa-vâş*. Nihâd Hassûbî Sâlih, üzerinde yük-sek lisans çalışması yaptığı bu eseri (1983, Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) *Cühûdü İbni'l-Hanbelî el-luḡaviyye* adlı kitabı içinde neşretmiştir (Beyrut 1407/1987, s. 141-359). 17. *el-Mensûrû'l-'ûdî 'ale'l-Manzûmi's-Su'ûdî*. Ebüssu-ûd Efendi'nin "el-Kasîdetü'l-mîmiyye"si-nin şerhidir (Princeton Ktp., nr. 4149, vr. 26^b-46^b). 18. *Dîvân*. İbnü'l-Hanbelî'nin öğrencisi Ahmed b. Mellâ eş-Şâfiî tarafın-dan derlenen eserin bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunmaktadır (Me-câmî, nr. 85). 19. *Tuḥfetü'l-efâzîl fi şî-nâ'ati'l-fâzîl fi'l-inşâ'* (Çorum İl Halk Ktp., nr. 3111/3; bk. Şeşen, I, 76). 20. *el-Ḥadde'î-ku'l-ünsiyye fi keşfi'l-haḳ'îki'l-Ende-lüsiyye fi'l-'arûz*. Ebû'l-Ceyş el-Ensârî el-Endelüsî'nin *Arûzü'l-Endelüsî* adlı ese-rinin şerhi olup müellif hattı nüshası Ha-lep'te el-Mektebetü'l-Halviyye'de kayıtlıdır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 496). 21. *Sehmü'l-elḥâz fi vehmi'l-elfâz*. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin tarafından önce *Mecel-letü Mecma'i'l-'ilmiyyi'l-'Irâki*'de (bk. bibl.), daha sonra müstakil olarak (Bey-rut 1405/1985) yayımlanmış, ayrıca *Er-bâ'a kütüb fi't-taḥḫîḫi'l-luḡavî* adlı kita-bın içerisinde neşredilmiştir (Beyrut 1407/1987). 22. *Risâle fi'l-muttaşıl ve'l-mun-faşıl*. Secde sûresinin 7. âyetinin 'rab ve tefsiri hakkında olup müellifin, *Ta'likâ 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 193) ve *Risâle fi ḥalli iglâki mâ fi'l-Bey-zâvî mine't-tefsîr fi ḳavlihi te'âlâ "el-lezi aḥsene külle şey"* adlı eserleriyle aynı kitap olmalıdır. Risâle Nihâd Hassûbî Sâlih tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). Nâşirin, risâlenin Zemahşerî'nin *el-Keş-şâfî*'ndaki aynı âyetin tefsiriyle ilgili oldu-ğunu söylemesi doğru değildir. 23. *el-Fevâ'idü's-sirriyye fi Şerhi'l-Muḳad-*

dimeti'l-Cezeriyye. İki nüshası Süley-maniye (Şehid Ali Paşa, nr. 2766; Kadızâ-de Ahmed, nr. 13), birer nüshası da Beya-zıt Devlet (Bayezid, nr. 183, vr. 49^b-130^a), Edirne Selimiye (nr. 55) ve Princeton (nr. 3989) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 24. *Kafvü'l-eşer fi şafvi 'ulûmi'l-eşer*. Hadis usulüne dair olan kitap ilk defa Ka-hire'de (1326), daha sonra Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından Muhammed Mur-tazâ ez-Zebîdî'nin *Bülḡatü'l-erib fi muş-ṭalaḫi âşâri'l-ḥabîb* adlı eseriyle birlikte (Beyrut 1408) yayımlanmıştır. 25. *Risâle fi şerhi ḥadîs "ihtecce Âdem Ebû'l-Be-şer..."* (Princeton Ktp., nr. 4319). 26. *Tervi-yetü'z-zâmî fi tebrî'eti'l-Câmî*. İbnü'l-Hanbelî bu eserinde Rûhullah el-Kazvî-nî'nin, şeyhi Abdüllatif b. Abdülmü'min el-Câmî hakkındaki bazı iddialarına cevap vermiştir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 496). 27. *Kenzü men ḥacâ ve 'ammâ fi'l-aḥâci ve'l-mu'ammâ* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1520). Bizzat müellifin *Ġamzü'l-'ayn ilâ kenzi'l-'ayn* (*Ġurrü'l-'ayn ilâ kenzi'l-'ayn*) adıyla şerhettiği kitabın 965 (1558) tarihli müellif nüshası Halep'te Mer'î Paşa el-Mellâh'ın özel kütüphanesinde bulunmaktadır. 28. *Ünmûzecü'l-'ulûm li-zevi'l-beşâ'ir ve'l-fühûm*. Yirmi ilim dalıyla ilgili bazı meselelere dairdir (Prin-ceton Ktp., nr. 4319, vr. 43^a-58^b). 29. *Ḥa-dâ'îku aḥdâki'l-ezhâr ve meşâbiḫu en-vârî'l-envâr*. On bölümden meydana ge-len eser lugat, sarf, nahiv, bed'î, tarih, siyer, fıkıh, hadis, tefsir ve havas ilimleri hakkında olup Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf edilmiştir. Eserin, 946 Rebîülevve-linde (Temmuz-Ağustos 1539) müellifin ba-bası İbrâhim b. Yûsuf tarafından istinsah edilen eksik bir nüshası Princeton Kütüp-hanesi'nde (nr. 590), diğer bir nüshası da Berlin Staatsbibliothek'te (nr. 8419) ka-yıtlıdır. 30. *ed-Dürerü's-sâtî'a fi'l-edvi-yeti'l-ḳatî'a*. 135 beyitlik bu kaside, Ebû Bekir er-Râzî'nin *Bür'ü's-sâ'a'sının* şerhi-dir (Berlin Staatsbibliothek, nr. 6308, vr. 236-246). 31. *Zübâletü's-sirâc 'alâ Risâ-leti's-Sirâc*. Secâvendî'nin *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye*'si üzerine Seyyid Şerîf el-Cür-cânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (Beya-zıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2601, Veliyyü-din Efendi, nr. 1592; Süleymaniye Ktp., Şe-hid Ali Paşa, nr. 2718/2).

İbnü'l-Hanbelî'nin diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *Şerḫu İlsâgüci*, *Me-sâbiḫu erbâbi'r-riyâse ve mefâtiḫu eb-vâbi'l-kiyâse*, *el-Cevâhirü'l-münşe'ât fi'l-cevâri'l-münşe'ât*, *Risâle teştemil 'alâ cümleti mâ yehvâhü's-sâmî' li-ḳaş-di teşnifi'l-mesâmî'*, *el-Kenzü'l-muḫzar*

fi'stihrâci'l-muḫmer, *Lübbü'l-ḳâşidîn*, *el-Maṭlûbü'l-ḥânî fi's-seferi's-Süley-mânî*, *Merte'u'z-zübâ' ve merba'u ze-vi's-şubâ'*, *Vesîletü'l-maḫlûm li-taḫşî-li'l-'ulûm*.

BİBLİYOGRAFYA :

Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eşer fi şafvi 'ulûmi'l-eşer* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1408, neşredenin girişi, s. 8-30; a.mlf., *Risâle fi'l-muttaşıl ve'l-munfaşıl* (nşr. Nihâd Hassûbî Sâlih, *el-Mevrid* içinde), XVI/1, Bağ-dad 1987, s. 77-84; a.mlf., *Bahrü'l-'avvâm fimâ eşâbe fihi'l-'avâm* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî, *MMLAdm.* içinde), XV/3-4 (1937), s. 85-97; a.mlf., *Sehmü'l-elḥâz fi vehmi'l-elfâz* (nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, *MMLAdr.* içinde), XVII/45 (1413-14/1993), s. 51-65; Atâî, *Zeyli Şekâik*, II, 45; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, III, 42-43; Kâ-tib Çelebi, *Sülemü'l-vüṣûl ilâ ṭabakâti'l-fühûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 188^a; a.mlf., *Keşfü'z-zunûn*, I, 193; II, 1135, 1520, 1825; Hafâci, *Reyhânetü'l-elibbâ*, I, 169-170; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 365; *Sicill-i Os-mânî*, IV, 116; Suter, *Die Mathematiker*, s. 190; Râgib et-Tabbâh, *İ'lamü'n-nübela' bi-târîhi Ḥa-lebe's-şehbâ'*, Halep 1344/1926, VI, 59-68; Kâ-mil el-Gazzî, *Nehrü'z-zeheb fi târihi Ḥaleb*, Ha-lep 1345, I, 8; Serkis, *Mu'cem*, I, 253; Brockel-mann, *GAL*, II, 368; *Suppl.*, II, 495-496; Rama-zan Şeşen, *Nevâdirü'l-maḫṭûṭâtü'l-'Arabîyye fi mektebâti Türkiye*, Beyrut 1975, I, 76; R. Mach, *Catalogue of Arabic Manuscripts in the Garrett Collection Princeton University Library*, Princeton-New Jersey 1977, bk. İndeks; D. A. King, *Fihrisü'l-maḫṭûṭâtü'l-'ilmiyyeti'l-maḫfûza bi-Dârü'l-kütübî'l-Misriyye*, Kahire 1986, II, 907, 910, 978-979; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 300-301; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-'edebi'l-'Arabî fi'l-'aş-ri'l-ḥadîs*, Beyrut 1985, I, 366-377; Nihâd Has-sûbî Sâlih, *Cühûdü İbni'l-Hanbelî el-luḡaviyye ma'a ṭaḫḫîki Kitâbihi 'Akdi'l-ḥalâş fi naḳdi kelâmi'l-ḥavâş*, Beyrut 1407/1987, s. 9-137; Oliver Kahl, "İbn al-Hanbalî's Traktat Über die Etymologie von Arab. İnsan", *Orientalia Lo-vaniensia Periodica*, XIX, Leuven 1988, s. 197-208.

CEVAT İZGİ

İBNÜ'L-HANEFİYYE

(bk. MUHAMMED b. HANEFİYYE).

İBNÜ'L-HANNÂT

(ابن الحنات)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Süleymân er-Ruaynî el-Kurtubî
(ö. 437/1045)

Şair, edip ve tabip.

Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Babası Kurtuba'da buğday (hinta) ticareti yaptı-ğı için İbnü'l-Hannât lakabıyla tanındı. So-yu, Yemen kabilelerinden Himyer'in kolu Zûruayn'e dayandığından Ruaynî nisbe-siyle bilinen İbnü'l-Hannât doğuştan gör-